

בס"ד, אלול תשפ"א

דבר תורה לפרשת שופטים – הרב עו"ד דוד בס

ושפטו את העם משפט צדק
(מתוך הפרשה)

אחת הפרשיות המזעזעות והזכורות לשמצה בתנ"ך כולו היא פרשת נבות היזרעאלי, איש צדיק שהוצא להורג ורכושו הוחרם לטובת המלך, לאחר שעדי שקר העידו נגדו והוא הורשע בפשע שלא ביצע. בגין המעשה הזה הטיח אליהו הנביא במלך אחאב את הזעקה המפורסמת: "הֲרָצַחְתָּ וְגַם יָרָשְׁתָּ?". ואולם, התבוננות בפרשה זו לפרטיה עשויה דווקא להגיד שבחה של ממלכת ישראל: באופן בסיסי, שלטה בה ביד רמה נורמה של משפט-צדק, שגם המלך והמלכה היו כפופים לו: איש לא העלה בדעתו שמלך ישראל רשאי לגזול מן האזרח הפשוט.

הסיפור – במלכים א פרק כא - מתחיל במשא ומתן חפשי בין שני צדדים שווים, בין המלך ובין נבות:

כָּרַם הָיָה לְנִבּוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי אֲשֶׁר בִּיזְרְעֵאל אֶצֶל הַיַּכְל אַחָאָב מֶלֶךְ שְׁמֶרוֹן:
וַיְדַבֵּר אַחָאָב אֶל-נִבּוֹת לֵאמֹר | תְּנֵה-לִי אֶת-כַּרְמִי וַיְהִי-לִי לְגֻזְרֶיךָ כִּי הוּא קָרוֹב אֶצֶל בֵּיתִי וְאֶתְנָה לְךָ תַּחֲתָיו כָּרַם טוֹב מִמֶּנּוּ אִם טוֹב בְּעֵינֶיךָ אֶתְנֵה-לְךָ כֶּסֶף מַחִיר זֶה:
וַיֹּאמֶר נִבּוֹת אֶל-אַחָאָב חֲלִילָה לִּי מִיְקוֹךָ מִתְּתִי אֶת-נַחְלַת אֲבֹתַי לְךָ:
וַיָּבֵא אַחָאָב אֶל-בֵּיתוֹ סֵךְ וְזָלַף עַל-הַדָּבָר אֲשֶׁר-דִּבֶּר אֵלָיו נִבּוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי וַיֹּאמֶר לֹא- אֶתֶן לְךָ אֶת-נַחְלַת אֲבֹתַי וַיִּשְׁכַּב עַל-מִטָּתוֹ וַיִּסַּב אֶת-פָּנָיו וְלֹא-אָכַל לֶחֶם:

אחאב מציע לנבות הצעה הוגנת מאין כמותה – בחירה בין חילופי אדמה לבין מכירה של אדמתו בכסף מלא. אין הוא מנצל את כחו כמלך; הוא מציע לנבות – כשווה בין שווים – הצעה, וממתין לתשובתו. אין מדובר בנימוס מעושה או בהעמדת פנים גרידא: לאחר שנבות מחליט להשיב בשלילה, מקבל המלך את התשובה, אף שהיא גורמת לו מורת רוח גדולה. הוא חוזר לביתו ובשלב זה אינו רואה מנוס מויתור צורב על חלום גן הירק שלו.

מסתבר, אל נכון, שהכרם היה ליד מעונו הפרטי של אחאב, בעמק יזרעאל, ולא ליד ארמונו הרשמי בשומרון (שניתן, אגב, לראות עד היום את שרידיו בסבסטיה). בחצר ביתו הפרטי אין המלך מוסמך לעשות שימוש בכחו המלכותי ולהפקיע אדמה בעל כרחו של האזרח. אם רצונו בגן ירק ליד ביתו עליו לרכוש אדמה מהשכן, ככל האדם; אם יסרב השכן למכור את אדמתו - עליו לקבל זאת, ככל האדם.

אמנם, יש להודות, הסיפור העצוב אינו מסתיים כך. הוא ממשיך בכך שאשת המלך – איזבל, עובדת האלילים מצידון – רוקמת מזימה נפשעת ומביאה עדי שקר להעיד נגד נבות; המשפט המבוים יוביל לכך שהאדמה תעבור לרשות המלך:

(ז) וַיֹּאמֶר אֵלָיו אִיזָבֵל אִשְׁתּוֹ אֲתָה עֵתָה תַעֲשֶׂה מְלוּכָה עֲלֵי-יִשְׂרָאֵל קוּם אֶכְלֵלְחֶם וַיִּטֵּב לְבָד אֲנִי אֶתֶן לְךָ אֶת-כַּרְמִי
נִבּוֹת הַיִּזְרְעֵאלִי:

(ח) ותכתב ספרים בשם אחאב ותחתם בחתמו ותשלח הספרים ספרים אליהם... לאמר קראו צום והושיבו את נבות בראש העם, והושיבו שנים אנשים בני בליעל נגדו ויעדהו לאמר ברכת אלהים ומלך והוציאו וסקלהו וימת: ויעשו אנשי עירו הזקנים והחלים אשר הישבים בעירו כאשר שלחה אליהם איזבל כאשר כתוב בספרים אשר שלחה אליהם... ויבאו שני האנשים בני בליעל וישבו נגדו ויעדהו אנשי הבליעל את נבות נגד העם לאמר ברוך נבות אלהים ומלך ויצאהו מחוץ לעיר ויסקלהו באבנים וימת: וישלחו לאיזבל לאמר סקל נבות וימת: ויהי כשמע איזבל כי סקל נבות וימת ותאמר איזבל אל-אחאב קום רש את-כרם נבות היזרעאלי אשר מאן לתת-לך בקסף כי אין נבות חי כימת: ויהי כשמע אחאב כי מת נבות ויקם אחאב לרדת אל-כרם נבות היזרעאלי לרשתו:

העוול זועק לשמים ומחמיץ את הלב. חבל שבית הדין המקומי לא היה מורכב מאנשים ישרים וחבל מאד שהם ראו עצמם מחוייבים להוראת המלכה ולא שמרו על עצמאות שיפוטית ראויה – וכך נגררו לעשיית עוול משווע. שופט כל הארץ הנותן לרשע רע כרשעתו שילם – בהמשך הסיפור – למלך ולמלכה את גמולם: הכלבים אכלו את בשר המלכה ולקקו את דם המלך בחלקת האדמה הגזולה.

אבל מתוך גנותם של הללו אתה למד שבחם של ישראל. המאמץ שנאלצה איזבל לעשות כדי להגיע לתוצאה משקף נקודת אור חשובה מאין כמותה: אפילו מרשעת זו הבינה, שבממלכת ישראל אין להעלות על הדעת עשיית שימוש פרטי מוצהר בכח המימשל שהיא ובעלה מחזיקים בו. סמכותה לעשות שימוש בכחות המזוויינים הסרים למרות המלך מוגבלת, כך הבינה היטב, למטרת הגנת שלטון החוק. זו, אל נכון, הסיבה היחידה לכך שאיזבל לא ראתה אפשרות לחסוך את המשפט המבוים ולא שלחה בפשטות אנשי משטרה שיתפסו בכח את הקרקע: המשטרה הייתה, כנראה, מסרבת לבצע פקודה בלתי חוקית. נכריה מרושעת זו הבינה, שממלכת ישראל היא מדינת חוק.

אחאב, שהסתבך במעשה העוול, הבין במהירות שיש ממש בתוכחתו של אליהו הנביא, ושהרחיק לכת יותר מדי בהסכמתו לפשע של בת-זוגו. לאחר שחלף רגע אחד של תגובת הכחשה אינסטינקטיבית - "המְצַאֲתֵי אֵיבִי?", כלומר, אני חף מפשע ואתה "מחפש אותי" מחמת שנאה – התחרט וחזר בתשובה:

ויהי כשמע אחאב את-הדברים האלה ויקרע בגדיו וישם שק על-בשרו ויצום וישכב בשק ויהלך אט.

המלך הישראלי ידע שבישראל, החוק והצדק מחייבים את הכל, אפילו את המלך.

מסורת זו הייתה תמיד מובנת מאליה בעיני עם ישראל לדורותיו וליוותה את עם ישראל ואת הקהילה היהודית בארץ ישראל ובגלות כאחד. במוסדות הקהילה באשכנז של המאה האחת-עשרה ניזונה פעם הצעה שבמסגרתה ביקש הרוב לקבוע צורת מיסוי העושה עוול כלפי המיעוט. רבי יהודה בעל ספר הדינים, תלמידו של רבינו גרשום מאור הגולה, הצהיר על בטלותה של החקיקה, שכן הרוב אינו הריבון ואינו רשאי לעשות ככל העולה על רוחו (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג דפוס פראג סי' תתקמא):

וששאלת על ראשי הקהל הבאים לשנות ולהטיל מס כל כך על שוה ליטרא קרקע [כשוה] ליטרא מעות. בכל מלכותינו אין נותנים כלום מס מן הקרקעות, ופעמים רצו בעלי כיסין לשנות, ובא המעשה לפנינו - ולא הנחנו... לשנות שלא מדעת כולם במידי דאיכא פסידא לזה ורווחא להאי (=שיש הפסד לזה ורווח לזה)... אין שומעין להן לעשות תקנה לעצמן שלא כתורה.

בסמוך מובאת שם הנמקה לכך שהטלת מס על הקרקע אינה מוצדקת, משום שהריווח ממנה מועט ונתון בסיכון וההשקעה מרובה ("ארעא דבעי אריס דשקיל מחצה, ואיכא עלה כמה הרפתקי, כגון רוב חמה או רוב צנה, מיעוט גשמים, רוב גשמים, ברד, ארבה, חסיל, ילק, גובאי... וכן [פירשן] חכמים... אמר רבי אלעזר אין לך אומנות פחותה מן הקרקע... והיאך משוים דבר [שטיפולו] קשה ושכרו מועט לדבר שטיפולו במנוחה ושכרו מרובה"), אבל זה אינו הנושא שלנו.

הדבר נשמע מובן מאליו, אך אין הוא כזה. משיעורי ההיסטוריה בבית הספר אנו זוכרים, שבאירופה, עד המהפכה הצרפתית, מקובל היה, במידה רבה, שהמלך הוא בעלים של הממלכה, והוא עושה בה כבתוך שלו. חוקים הם תקפים מכח רצונו – השרירותי - של המלך.

אפילו במדינת ישראל של היום יש המחזיקים בתפיסה עקרונית על פיה רשאי השלטון – בהחלטת רוב – לעשות ככל העולה על רוחו, באופן המתנכר לזכויות הפרט. לדוגמא: כשהחליטה מדינת ישראל לסגת מרצועת עזה, חוקקה הכנסת חוק – בהצבעת רוב – שכלל הפקעת רכוש המתישבים בחבל עזה בלא פיצוי הוגן. רק לאחר שעותר ציבורי – ידידי עורך הדין יוסי פוקס – עתר לבית המשפט הגבוה לצדק כנגד החוק, הצהיר בית המשפט על בטלותו של סעיף החוק, בהיותו מנוגד לחוקי היסוד. הכנסת נאלצה לחוקק את סעיף-החוק מחדש, כשהפעם הוא כולל פיצוי הוגן והולם לפרט תמורת הפגיעה ברכושו. יש הרוטנים על "אקטיביזם" זה של בית המשפט, הפוגע במה שהם מכנים "משילות", כלומר, עוצמתם הבלתי מוגבלת של הפוליטיקאים. האמת היא, ש"משילות" מוחלטת מעין זו זרה למסורת שלנו.

כפי שמלמד אותנו החזון-איש, חוק המנוגד לצדק ולזכויות הפרט - אפילו המטרה הבסיסית שלו היא צרכי הציבור - הוא בטל; בטלותו אינה נובעת מחוק יסוד כזה או אחר – כידוע, במדינת ישראל משתנים חוקי היסוד חדשים לבקרים על ידי חברי הכנסת, לפי צרכי השעה הפוליטיים המשתנים ולפי האינטרס המידי של פוליטיקאים שכחם יפה ברגע מסויים – אלא מכח היות החוק מנוגד לערכי היסוד הנצחיים של הצדק. כך לשון החזון איש (ב"ב סי' ד ס"ק טו):

אם הציבור רוצה להרחיב את הרחוב ומוצאים הדבר לתיקון העיר, יש לדון אם יכולים להפקיע קרקעת היחידים שעל מצר הרחוב... דאפשר... ולא חשיב תיקון העולם כל כך; והכל לפי ראות עיני הדיין עד כמה נחיצות הדבר. ומיהו, בכל אופן אין היחיד צריך להפסיד ממונו, אלא הציבור חייב לשלם לו הפסדו, שהרי אין היחיד חייב לעשות צרכי הציבור משלו... אלא צריך ליתן חלקו עם הציבור.

משמו של בנימין פרנקלין אמרו, דמוקרטיה אין פירושה רשות לשני זאבים וכבשה הדרים יחדיו לקבוע בהצבעת רוב את התפריט לארוחת הערב.

אפשר, שבדבריו החריפים והמפורסמים של אברהם אבינו, הנאבק עם קונו – בפרשת וירא - בדבר גורלם של אנשי סדום ועמורה, גלומה ההנחה שלא רק מלך בשר ודם אלא אפילו הבורא עצמו מחוייב, כביכול, לנורמה בסיסית של צדק ואינו רואה עצמו רשאי לגזור גזירה המנוגדת לצדק הטבעי:

חַלְלָה לָךְ מַעֲשֵׂתוֹ | פְּדַבֵּר הַזֶּה לְהַמִּית צְדִיק עֲסֻרְשֵׁעַ וְהִיָּה כְצִדִיק פְּרָשֵׁעַ חַלְלָה לָךְ הַשֹּׁפֵט כְּלֹהֲאֲרֵץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט:

זו, כמובן, טענה מרחיקת לכת. יהא אשר יהא על טענה זו, על כל פנים, ברור שמלך בשר ודם, או רוב דמוקרטי, מחוייב לקבל את כפיפותן של הוראות החקיקה שהוא קובע לצדק הנצחי. חוק כשר לבוא בקהל המשפט רק אם תוכנו אינו מנוגד לצדק; ועל כגון דא אמר המלך הגדול ביותר שקם לעם ישראל מעודו, דוד מלך ישראל, בתהלים: "כִּי־עַד־צָדֶק יָשׁוּב מִשְׁפָּט".